

Slovenskosť kontra internacionalizmus: Rázusove reflexie modernej slovenskej literatúry

Dana Hučková

HUČKOVÁ, D.: The Slovak Element versus Internationalism: Rázus's Reflections on Modern Slovak Literature

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 64, No. 4, p. 318 – 328

Key words: Slovak literature, 20th century, Martin Rázus (1888 – 1937), traditionalism, modernism, nationalism, internationalism

In the early 1920s literature was still seen as the most prominent manifestation of Slovak life. As such it was also recognized by Martin Rázus (1888 – 1937), who is in terms of literary history a writer with the status of a representative of the so-called transition generation, whose work maintains the continuity between the pre-war and the post-war situations. As of the year 1923 he used to write editorials for the *Národné noviny*, in many of which he expressed his opinions on contemporary literature. The recurrent theme of his reflections was the notion of „national character“, which was developed within his own philosophical concept of Slovak nationalism. The notion in question was, however, strongly rejected by the following young generation, who saw it as an anachronism. In the situation of seeking new forms of poetics and movements Rázus revived the earlier concept of national literature defined by S. H. Vajanský (1847 – 1916), within the framework of which a poet or a writer played the role of a national revivalist, and represented the conscience and memory of the nation. Rázus was convinced that a writer had to bear responsibility for a collective, i.e. a nation. In his articles written between 1925 and 1930 he closely interconnected the issue of literature and the contemporary political and economic problems placing emphasis on the tradition, national autonomy and particularity.

Kľúčové slová: slovenská literatúra, 20. storočie, Martin Rázus (1888 – 1937), tradicionalizmus, moderna, nacionalizmus, internacionalizmus

Po vzniku Československa v roku 1918 sa výrazne zmenila aj situácia slovenskej kultúry. Historik Ivan Kamenec v tejto súvislosti vyčlenil tri časové úseky medzivojnového kultúrneho vývinu, ktoré v istom zjednodušení možno označiť

nasledovne: 1. východisková etapa inštitucionalizácie, personálnej výmeny a tzv. odhungarizovania (roky 1918 – 1922), 2. obdobie ideovej diferenciácie (prelom dvadsiatych a tridsiatych rokov), 3. obdobie intenzívneho vnútorného rozvoja (tridsiate roky).¹ Prirodzeným javom súvekej slovenskej kultúry bola názorová multiplicita, pričom v oblasti literatúry sa diferenciačné procesy rozvíjali počas všetkých troch etáp na rôznych úrovniach – názorovej (ideovej), umeleckej, generáčnej, politickej (ideologickej), konfesionalnej. Tieto aspekty možno takmer modelovo dokumentovať prostredníctvom aktivít Martina Rázusa v danom období.

Martin Rázus: vymedzenie autorskej pozície

V dejinách slovenskej literatúry je Martin Rázus (1888 – 1937) chápaný ako predstaviteľ prechodnej generácie, ktorá svojou tvorbou zachovávala kontinuitu medzi predvojnovou a povojnovou situáciou: v súlade s tým býva prezentovaný ako autor so štatútom medzigeneračného postavenia, no súčasne má označenie umeleckého súběžca alebo mladšieho nasledovníka slovenskej literárnej moderny, hoci jeho modernistická perióda, časovo vymedzená rokmi 1910 – 1914, bola veľmi krátka. Spoločnosť v tejto kategórii mu tradične robí o štyri roky mladší Štefan Krčméry (1892 – 1955), a to na základe – povedané spolu so Stanislavom Šmatlákom – obdobného, teda „tradičnejšieho básnického štýlu“, ktorý obaja autori použili vo svojich básnických zbierkach z prelomu desiatych a dvadsiatych rokov 20. storočia (Rázus: *Hoj, zem drahá*, 1919; Krčméry: *Keď sa sloboda rodila*, 1920).² Takáto spoločná literárnohistorická charakteristika Rázusa a Krčméryho iba ako pokračovateľov predprevratovej literárnej tradície a ich vzájomné typologické priradovanie však nemá všeobecnú platnosť, pretože Krčméry bol v dvadsiatych rokoch 20. storočia – v porovnaní s Rázusom – oveľa otvorenejší a vnímavejší voči novým umeleckým impulzom. Práve odlišné názorové a estetické preferencie (rovnako ako Krčméryho kritický pohľad na Rázusovu aktuálnu básnickú tvorbu)³ boli dôvodom, že v danom období sa ich kedysi blízky vzťah značne skomplikoval.⁴

Ako prejav Rázusovej literárnej súvislosti s vývinom pred rokom 1918 sa zvykne označovať najmä básnická nadväznosť na poetiku Hviezdoslava a Vajanského, a to v spojitosti s jeho poéziou z dvadsiatych rokov (sonety, angažovaná lyrika), a tiež ďalšie využitie realistickej poetiky v prózach (román zo súčasnosti *Svety*, 1929; historické romány *Júlia*, 1930, *Krčmársky kráľ*, 1935, *Odkaz mŕtvych*,

1 KAMENEC, Ivan: Hlavné trendy kultúrneho vývoja na Slovensku v kontexte spoločenského a politického života v rokoch 1918 – 1938. In: *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Prodama, 2009, s. 101.

2 ŠMATLÁK, Stanislav: Slovenská poézia a poetizmus. In: *150 rokov slovenskej lyriky*. Bratislava: Tatran, 1971, s. 210.

3 Z roku 1925 pochádza napr. nasledovné Krčméryho hodnotenie Rázusa: „Prichodí ako bledý dedič francúzskych parnasistov.“ Cit. podľa KRČMÉRY, Štefan: Literárne snahy slovenské. In: *Nový rod*, roč. 4, 1924/1925, č. 6 (február 1925), s. 200.

4 M. Rázus v liste Jánovi Smrekovi z 18. januára 1927 písal o Š. Krčmérym ako o človeku, ktorý mu nerozumie: „Krčméry mi písal. Vysvetľuje. No, však sa ja naňho nehnevám. Ale ak mi už nerozumie – najlepšie, keď mi dá pokoj! Konečne sme ľudia ako nástroje: všelijaké – všelijaká je i muzika.“ Rukopis listu uložený in: Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, fond Ján Smrek, sign. 181 N 43. V liste Andrejovi Mrázovi zo 16. januára 1935 bol Rázus zásadne proti tomu, aby Krčméry dostal jeho knihu *Bača Putera* na recenzovanie: „Ale nie Krčmérymu!“ Rukopis listu uložený in: Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, fond Andrej Mráz, sign. 52 O 8.

320 1936). V skutočnosti však jeho príklon k tradicionalizmu lepšie vystihuje postupné zosilňovanie akcentu na ideu kontinuity v národnom živote, tematizované tak v literárnych textoch, ako aj v literárnej publicistike, ktoré súviselo aj s jeho aktívnym politickým vystupovaním v rámci Slovenskej národnej strany.⁵

Od polovice dvadsiatych rokov 20. storočia tak M. Rázus nebol iba kňaz a básnik, no takisto politik, ktorý sa razantne postavil na stranu slovenského nacionalizmu, keď obraňoval slovenský národ pred centralizmom a ideológiou čechoslovakizmu, ktoré presadzovala oficiálna politika štátu. Súveká slovenská spoločnosť však reagovala na jeho pozíciu politika nejednotne. Kým pre národné orientovaný tábor bol Rázus nespochybniteľnou autoritou v boji za spravodlivé riešenie tzv. slovenskej otázky a bol vnímaný priam ako spasiteľ,⁶ v radoch oponentov sa opakovali názory o jeho romantických východiskách, politickej nai vite a neskúsenosti: pre prvých stelesňoval svedomie národa, druhí ho označili prívlastkom „*Don Quijote slovenský*“.⁷ Túto rozpoltenosť vnímal i samotný Rázus, keď v článku *Slovenské národovectvo* kládol svojim kritikom rétorickú otázku: „*Som vraj kňaz váš, spisovateľ váš – iba s mojou politikou nesúhlasíte! Prečo?*“⁸

Medzi pokrokovosťou a konzervativizmom

Rázus sám seba prezentoval ako človeka pokrokového: „*Ja sám som sa vždy cítil človekom pokrokovým v otázkach sociálnych i kultúrnych i cirkevných. [...] Pokrokovosť [...] videl som však i v tolerancii a v úcte presvedčenia iných.*“⁹ Súčasne však priznával, že pod tlakom vonkajších okolností sa jeho názorová platforma zmenila: „*Čo nás, protestantský element i výslovne pokrokovu zmysľajúcich ľudí postavilo po bok konzervativizmu?*“ Jeho odpoveď znela: „*diskreditovaná pokrokovosť!*“¹⁰

V dvadsiatych rokoch sa Rázus vyprofiloval ako výrazný tradicionalista, navyše sa stotožnil s rétorikou staršej národno-obrannej ideovej konštrukcie, ktorá vo svojej dobe odmietala rozkladné vplyvy zo západoeurópskeho prostredia, keď ich chápala ako zdroj možného ohrozenia samotnej existencie slovenského národa v rámci Uhorska. Príkladom môže byť Rázusov názor na otázku pokrokovosti, ktorý napísal síce už v novej situácii budovania spoločného, demokratického štátu Čechov a Slovákov, ale v dikcii Vajanského a na ideovej platforme tradičného slovenského nacionalizmu: „*My vieme, štát tento, patriaci všetkým jeho občanom, treba najprv vystaviť a upevniť, aby mohlo dôjsť i na*

5 M. Rázus patril do početnej skupiny slovenských spisovateľov, ktorí sa po vzniku 1. Československej republiky v roku 1918 aktívne angažovali vo verejnom živote. Poslaneckú či senátorskú funkciu alebo post vysokého štátneho úradníka vtedy prijali – okrem iných – aj Ivan Krasko, Janko Jesenský či Jozef Gregor Tajovský. M. Rázus spojil, napriek rôznym iným ponukám, svoje politické účinkovanie so Slovenskou národnou stranou: členom strany bol už od roku 1914, no do jej činnosti sa aktívnejšie zapojil až v roku 1923. Od roku 1925 bol v užšom vedení strany, v rokoch 1929 – 1937 ju zastupoval ako poslanec v Národnom zhromaždení v Prahe, v rokoch 1933 – 1936 zastával funkciu predsedu.

6 O takejto polohe vnímania Rázusa ako politika svedčí napr. vyjadrenie: „On je povelaný priniesť svetlo do slovenského chaotického politického života.“ Cit. podľa Záhrebský Obzor o Martinovi Rázusovi. In: *Národné noviny*, roč. 55, 1924, č. 89 (13. 11. 1924), s. 1.

7 Reakciou na dané Rázusovo označenie zo *Slovenského denníka* bol článok Kto je Don Quijotom? In: *Národné noviny*, roč. 62, 1931, č. 130 (7. 11. 1931), s. 1.

8 RÁZUS, Martin: Slovenské národovectvo. In: *Národné noviny*, roč. 55, 1924, č. 78 (5. 10. 1924), s. 1.

9 RÁZUS, Martin: Predstava a skutočnosť. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 10 (1. 2. 1925), s. 1.

10 RÁZUS, Martin: Už i pokrokovosť? In: *Národné noviny*, roč. 57, 1926, č. 40 (19. 2. 1926), s. 1.

*luxus napodobňovať staré štáty a vyžívajúce sa národy v ich extravaganciách.*¹¹ Tzv. západníctvo charakterizoval ako „negáciu citovej kultúry“ a „zbožňovanie a zdogmatizovanie ľudskej vedy v materializme“, západnícku pokrokovosť potom ako „interessantnú nemoc vyžívajúcich sa“ a „negáciu – bez náhrady“.¹²

V tradícii Vajanského postupoval aj na úrovni spájania estetickej normy s mravnou normou, ktorá – vo formulácii Ivany Taranenkovej, „je určovaná súčinnosťou vedomia závažnosti úlohy umenia pre identitu slovenskej kultúry a národa, ako aj jeho osobnej religióznej dispozície. Prepájanie estetickej normy s mravnou však môžeme vnímať i v svetle prepojenia nacionalistickej ideológie s protestantským náboženstvom, ako na to poukazujú aj súčasné výskumy v tejto oblasti“.¹³ Rázusova konzervatívna orientácia nebola iba záležitosťou sklamaní zo spoločenského vývinu v dvadsiatych rokoch. Mala hlbšie korene: príklon k tradícii bol zásadný a kľúčový už pre jeho tvorbu po roku 1914, keď prózu *Laura*, uverejnenú v roku 1914 v časopise *Živena*, osnoval ako manifestačné odmietnutie tzv. nového umenia, čiže na subjekt sústredenej modernej literatúry. Na prvé miesto sa u neho dostal záujem o veci národa. V ďalších rokoch sa opakovane vracal k myšlienke udržiavania národných tradícií, čoho príkladom môže byť báseň *Šetríte plameň* s datovaním 15. decembra 1917, adresovaná slovenským ženám ako udržiavateľkám rodového dedičstva.¹⁴ Práve úcta k tradíciám predkov tvorila východisko jeho chápania kategórie národa. V tomto zmysle bol Rázusov nacionalizmus tradicionalistický, konzervatívny a obranný.

Pre tento prístup mal Rázus v rámci dobového politického spektra bližšie k pravici ako k ľavici: ľavici vytýkal pokrokovosť a internacionalizmus, ktorý ako nacionalista odmietal pre jeho nenárodnú povahu a protináboženské zameranie, a takisto pre preferovanie iba jednej spoločenskej triedy, čím sa podľa neho oslabovala pozícia národa ako celku.¹⁵ Kým Rázus kládol do centra svojej pozornosti nacionalitu a neustále apeloval na udržiavanie slovenskej národnej tradície, doboví ľavicoví intelektuáli odmietali poplatnosť dovtedajšiemu vývinu: tradíciu vnímali – ako na to poukázal historik Adam Hudek – ako „retardačný, reakčný element, ktorý na Slovensku zachovával konzervativizmus a klerikalizmus“.¹⁶

O „čiastočnú“, resp. „skusmú a neúplnú sondu do vzťahov literárnej ľavice k Rázusovi“ sa pokúsil už Štefan Drug, ktorý sledoval rázusovské postoje u Clementisa, Novomeského a okrajovo tiež u Poničana,¹⁷ s cieľom, aby aspoň

11 Tamže.

12 RÁZUS, Martin: Západnícka pokrokovosť. In: *Národné noviny*, roč. 57, 1926, č. 82 (13. 4. 1926), s. 1. Na tieto Rázusove formulácie polemicky reagoval Anton Štefánek článkom *Zmätené pojmy* (*Slovenský denník*, 16. 4. 1926), na ktorý Rázus odpovedal ďalším úvodníkom s názvom *Ešte o tom západníctve*. In: *Národné noviny*, roč. 57, 1926, č. 93 (25. 4. 1926), s. 1.

13 TARANENKOVÁ, Ivana: *Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa*. Bratislava : Ars Poetica, 2010, s. 232 – 233.

14 RÁZUS, Martin: *Šetríte plameň*. In: *Živena*, roč. 9, 1918, č. 1. s. 2.

15 ROGULOVÁ, Jaroslava: Martin Rázus a analýza politicko-ideologických prúdov v medzivojnovom období. In: PEKŇÍK, Miroslav (ed.): *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : Veda, 2008, s. 114.

16 HUDEK, Adam: Národná otázka v myslení prvej generácie slovenských komunistických intelektuálov. In: OSYKOVÁ, Linda – HANULA, Matej (eds.): *Ideológia naprieč hranicami. Myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2015, s. 58.

17 DRUG, Štefan: Lavica a Martin Rázus. Trocha disharmónie, a možno ani nie. In: *Literárny archív* 29/30. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 348 – 353.

322 trochu inšpiroval diskusiu, pretože analyzované názory zreteľne ukázali, že davisti vnímali Rázusa prednostne ako politika. Š. Drug v tejto súvislosti prišiel k záveru: „(...) opäť sa raz ukazuje, že ak sa slovenský spisovateľ dostane do krážov politiky, doplatí na to ako človek i ako literát. Ak sú však politické veci pominuteľné alebo zabudnuteľné, literárne dielo tu zostáva oveľa dlhšie nielen ako historický dokument, no najmä ako trvalá kultúrna a umelecká hodnota.“¹⁸

Rázus provokoval davistov neustálym pertraktovaním tradície a požiadavkou uvedomeľého nadväzovania súčasníkov na ňu. Pritom pre Vladimíra Clementisa bola tradícia už v roku 1923 zväzujúcim putom, z ktorého sa treba čo naj-skôr vymaniť,¹⁹ a podobne Laco Novomeský v glose z roku 1925 s názvom *Prepáči mi Martin Rázus...* (na začiatku ktorej parafrázoval Rázusovu vyššie spomenutú báseň *Šetríte plameň*) razantne odmietol umelé pestovanie „*stáročného svojrázu*“:

„Nečakali sme od *starych*, že sa stanú priebojníkmi hocičoho nového, že nám pomôžu zabíjať dnešok, ale v mene malovaných hrncov, výšiviek a pesničiek zatracovať prirodzený pud človeka (sebazáchovy), to je už mnoho. Verím, že nikto nikdy nebude zazlievať hocijak ostrý spôsob volený na znemožnenie dačoho takeho...“²⁰

Nacionalizmus tvoril základnú os všetkých Rázusových aktivít v medzivojnovom období – stal sa všetko prenikajúcim východiskovým princípom, čo do značnej miery spôsobilo nielen prelínanie jednotlivých oblastí jeho činnosti, ale tiež problémy so stereotypnosťou neskorších interpretácií jeho osobnosti a diela. Navyše, ako konštatovala už Jaroslava Rogulová, „v súčasnosti pretrváva výhradne pozitívny obraz o Martinovi Rázusovi“, ²¹ do značnej miery založený na preberaní jeho vlastnej optiky (a zdôrazňujúci najmä jeho etické gesto).²² To spôsobuje zjavnú výkladovú jednostrannosť: „Výhradne heroické videnie Rázusa nevytvára priestor na videnie viacerých rovin problematiky. Ak sa pri skúmaní osobnosti preberá jej videnie reality a diania, len ťažko sa dá vyhnúť hagiografii a apológii. Pokiaľ sa pri výskume osobnosti sústredíme na túto výsostne osobnú stránku vnútorného prežívania politiky a sebaobetovania, nevyhnutne dospejeme k rovnakému záveru, ako samotná historická postava.“²³ Keďže takýto model sa pri Rázusovi stal určujúcim aj v kontexte literárnej histórie, v ostatnom čase najmä prostredníctvom prác M. Gáfrika,²⁴ nové interpretačné uchopenie predstavuje otvorenú výzvu. Inšpiráciou môžu byť napr. aktuálne výskumy procesov symbolizácie, ikonizácie, mýtizácie,

18 Tamže, s. 353.

19 CLEMENTIS, Vladimír: Kapitoly o nás. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1923, č. 3, s. 68 – 69.

20 NOVOMESKÝ, Ladislav: Prepáči mi Martin Rázus... In: *Mladé Slovensko*, roč. 7, 1925, č. 3. Cit. podľa NOVOMESKÝ, Ladislav: *Manifesty a protesty. Publicistika. Zväzok III. 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 33 – 34.

21 ROGULOVÁ, Jaroslava: K biografii Martina Rázusa. In: FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.): *Biografia a historiografia. Slovenský, český a francúzsky pohľad*. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia, 2012, s. 178.

22 GÁFRIK, Michal: *Próza Slovenskej moderny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993 (Kapitola VI. Etická próza Martina Rázusa, s. 148 – 218); GÁFRIK, Michal: *Martin Rázus. Osobnosť a dielo. I. (1888 – 1923)*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998; *Martin Rázus. Osobnosť a dielo. II. (1923 – 1937)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2000; GLUCHMAN, Vasil: Filozofia (etika) života Martina Rázusa. In: *Filozofia*, roč. 63, 2008, č. 10, s. 901 – 913.

23 Rogulová, c. d., s. 179.

24 Gáfrik, c. d.

ale tiež manipulácie obrazu historickej osobnosti ako národného hrdinu, ktoré ponúkol cez fenomén M. R. Štefánika historik Peter Macho.²⁵

Rázusova literárna publicistika

Začiatkom dvadsiaty rokov 20. storočia bola literatúra vnímaná stále ako „najmarkantnejší prejav slovenského života“²⁶ a v duchu tejto línie k nej pristupoval aj M. Rázus. Od roku 1923 pravidelne písal úvodníky do *Národných novín*, pričom vo viacerých z nich sa priamo vyslovoval k problematike súčasnej literatúry. Súbežne revitalizoval obraz básnika a spisovateľa ako národného buditeľa, s presvedčením, že spisovateľ má mať zodpovednosť za kolektívum, ktorým je národ. Básnik bol znova svedomím národa, jeho pamäťou.

V Rázusovej publicistike z dvadsiaty rokov silne rezonujú najmä akcenty na tradíciu, národnú svojbytnosť a špecifickosť. Opakovaným motívom jeho úvah bol pojem „*národný svojráz*“, ktorý rozvíjal nielen v reakcii na štúdiu Alberta Pražáka *Slovenská svojnosť* (časopisecky 1922, knižne 1926) či v nadväznosti na odmietavý postoj k nej od Jozefa Škultétyho,²⁷ ale aj v rámci vlastnej koncepcie filozofie slovenského nacionalizmu.²⁸

Obraňovanie idey slovenského svojrázu, ktorého najvlastnejším priestorom bola podľa Rázusa prostonárodná (ľudová) tvorba (umelá literatúra bola len jeho odrazom), bolo na úrovni literatúry premietnuté dokonca na otázku vplyvov, predovšetkým maďarských a českých, ktoré podľa ideológov čechoslovakizmu určovali v minulosti povahu slovenskej literatúry.²⁹

Hlbinnú podstatu pôsobenia slovenského svojrázu definoval Rázus slovami: „*Slovenský svojráz zasahuje až na dno duše a ukazuje sa v našom pomere k svojmu Ja, k rodine, k spoločenstvu, k chrámu, k škole, k národu i k celému svetu. Ukazuje sa v chápaní životnej pravdy, mravu, ľudského charakteru.*“³⁰

Národný svojráz bol však mladou, nastupujúcou literárnou generáciou vnímaný už ako anachronizmus: namiesto zidealizovaných národných princípov ju oveľa viac oslovovali dobové módné tendencie, prevažne ľavicovo socialistické. Keďže odmietnutie tradície znamenalo pre konzervatívnejšiu časť kultúrnej verejnosti stratu pevného základu či opory, odklon mladých od národno-reprezentatívneho a národno-obranného vnímania literatúry vyvolával kritiku.

Tento problém sa ukázal aj pri vydaní *Sborníka mladej slovenskej literatúry*, pripraveného v roku 1924 Jánom Smrekom – jeden z jeho recenzentov, Pavel Bujnák, vtedy charakterizoval mladú slovenskú literatúru slovami, že „*prestáva byť slovenskou, že v mnohých prejavoch je len jazykom slovenská, duchom je však na míle od nás. (...) niečo nielen cudzieho, ale i protivného chce vstúpiť do slovenského národu. (...) Mnohí mladíci prišli k nám z iného, predtým cudzieho a nepriateľského*

25 K základným metodologickým východiskám pri spracovaní pojmov národný hrdina – historiografia – identita pozri MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 12 – 16.

26 JURÍČEK, Ján: *Martin Rázus – básnik a politika*. Bratislava : Stimul, 1993, s. 101.

27 ŠKULTÉTY, Jozef: Veľká mýľka. In: *Slovenské pohľady*, roč. 39, 1923, č. 1, s. 53 – 61.

28 K tejto téme napr. RÁZUS, Martin: Filozofický základ slovenského nacionalizmu. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 31 (11. 3. 1928), s. 1.

29 RÁZUS, Martin: Nová Amerika. In: *Národné noviny*, roč. 55, 1924, č. 62 (7. 8. 1924), s. 1 – 2.

30 Tamže, s. 1.

324 *tábora, celou svojou výchovou, svojim spoločenským životom, svojim životným názorom, svojim chápaním minulosti i prítomnosti boli nám cudzí, nevedeli ničoho o našich ťažkých bojoch o existenciu, o našich trapných starostiach o národ, a s veľkou, vyzývavou pózou sa postavili do popredia, namýšľajúc si, že oni čokoľvek prenesú k nám z tamtoho ich vlastného, ale nám cudzieho sveta, bude to veľkou novotou, neslýchanou udalosťou literárnou a my budeme sa im slepo klaňať a koríť.*³¹

Za takýto cudzorodý, ale hlavne nebezpečný prvok považoval Rázus prednostne internacionalizmus, ktorému pripisoval schopnosť ideovo rozložiť slabý a nevyspelý národ, akým v jeho pohľade Slováci v danom čase ešte stále boli.³² Internacionalizmus dlhodobo vnímal – spolu s negativizmom – ako niečo, čo vzdaluje hlavne mládež od „slovenskej hrudy“, ktorá „tiež má svoju chuť i svoj kvet“.³³ Opozitné pojmy slovenskosť a internacionalizmus sa takýmto spôsobom kontinuitne pričlenili k stabilným ideovým súperom slovenského kultúrneho vývinu – nacionalizmu a kozmopolitizmu, resp. tradicionalizmu a modernizmu. Aj ich prostredníctvom sa Rázus začlenil do cyklicky sa opakujúceho generačného sporu starých a mladých.

Časťou príspevkov z rokov 1923 – 1925 reagoval Rázus ešte na úlohy tzv. „gründerskej“ etapy formovania slovenskej kultúry po vzniku Československa, o ktorej písal I. Kamenec.³⁴ V tejto súvislosti prezentoval rozvoj slovenského umenia ako prvok, od ktorého závisí „poslovenčenie Slovenska“.³⁵ Upozorňoval na moment, že prostredníctvom literatúry a umenia sa dá získať pre republiku aj tá časť slovenskej spoločnosti, ktorá v minulosti podľahla maďarskej kultúre. Podľa neho by vláda mala zaradiť slovenskú literatúru a umenie „nie z piety, ako starožitnosť – ale ako stále tvorivú stránku slovenského ducha, do svojho konsolidačného štátnického plánu“.³⁶

Články z obdobia rokov 1925 – 1930 už odrážajú diferenciacné procesy, ktoré sa diali v samotnom literárnom systéme. Zároveň tieto texty jasne ukazujú, ako úzko Rázus prepájal literárnu otázku s politickými a ekonomickými problémami. Hoci už nadpismi dával zreteľne najavo, že bude reč o literatúre (výberovo napr. *O možnostiach rozvoja slovenskej literatúry*, *Myšlienky nad hrobom slovenského spisovateľa*, *Naša súčasná literatúra*), viac než estetickým otázkam sa venoval praktickým problémom spisovateľského stavu. Spoločným rysom týchto príspevkov je všeobecnosť, naliehavosť a apelatívny tón.

K literatúre, k literárnemu životu, k existenčným podmienkam práce slovenských spisovateľov sa Rázus vyslovoval tak v politických úvodníkoch, ako aj v textoch príležitostnej povahy: v poznámkach k aktuálnym podujatiam (kritické

31 Do takejto odcudzenej skupiny mladých autorov zaradil P. Bujnák Jána Roba Poničana, Gejzu Vámoša a Daniela Okáliho. Cit. podľa BUJNÁK, Pavel: Poskytuje nám naša poprevratová literatúra niečo potešujúceho? In: *Prúdy*, roč. 9, 1925, č. 1, s. 46.

32 RÁZUS, Martin: Rozkladné a vzdorné sily v našom národnom organizme. In: *Národné noviny*, roč. 58, 1927, č. 147 (21. 9. 1927), s. 1.

33 Martin Rázus v liste Stanislavovi Mečiarovi, z 23. januára 1936. Cit. podľa MONCMANOVÁ, Ľubica: Martin Rázus o sebe a o svojom diele. In: *Knižnica*, roč. 10, 2009, č. 9, s. 54.

34 Kamenec, c. d., s. 101.

35 RÁZUS, Martin: Slovenské umenie. In: *Národné noviny*, roč. 54, 1923, č. 83 (18. 10. 1923), s. 2.

36 Tamže.

hodnotenie bratislavskej prednášky A. Pražáka o slovenskej literárnej prítomnosti),³⁷ v autorskom výklade vlastnej tvorby (vysvetľovanie literárnej motivácie a zvolených poetických postupov v zbierke *Kameň na medzi*),³⁸ v nekrológu za spisovateľským druhom Martinom Kukučínom³⁹ alebo v bilančnej stati o stave slovenskej literatúry po roku 1918.⁴⁰ Na podnety z dobového literárneho života však bezprostredne reagoval i poeticky – básňami, ktoré dedikoval vo všeobecnosti mladým básnickým kolegom alebo priamo konkrétnym zahraničným literárnym hosťom, pričom v oboch prípadoch odmietol postoje či prístupy adresátov.⁴¹

Napriek žánrovej rôznorodosti všetky tieto texty jasne ukazujú autorovu nadväznosť na starší romanticko-idealistický (Vajanského) ideový koncept národnej literatúry. Literatúru totiž Rázus vnímal prednostne ako dôkaz oprávnenosti jestvovania slovenského národa „vo veľkej rodine kultúrnych národov“⁴² a ako „najvhodnejší prostriedok k rozkvetu národa a k zaisteniu jeho budúcnosti“.⁴³ Pri definovaní aktuálnej úlohy slovenských spisovateľov opätovne pripomínal nadväznosť na tradíciu, svojskosť a pôvodnosť: „(...) nie imitáciou a kalom, ale jedine čistou svojskou prácou, vzniknutou z hlbokých duševných pohnútok, môže [slovenský spisovateľ, dopln. D. H.] za skvelým príkladom otcov dostať i tej najvyššej úlohe“.⁴⁴

31. januára 1925 sa malo v bratislavskej vládnej budove konať zasadnutie Spolku slovenských spisovateľov na tému O možnostiach rozvoja slovenskej literatúry. Nakoľko Rázus sa ohlásenej debaty nemohol zúčastniť, svoj postoj sformuloval v rovnomennom úvodníku, ktorý uverejnil v *Národných novinách*.⁴⁵ Hneď v úvode skonštatoval, že hoci od prevratu v roku 1918 uplynulo už šesť rokov, „na poli slovenskej spisby nepovstal ani nový Vajanský, ani nový Hviezdoslav, hlásajúci víťazstvo slovenského ducha doma i za hranicami“. Hoci knižná produkcia sa zvýšila, v spoločnosti literatúra nerezonovala, čo Rázusa motivovalo k tomu, aby sa pokúsil pomenovať príčiny daného stavu. Po konštatovaní „Odhladnuc od toho, že veľkí literárni géniovia sa nerodia po desiatkach, najmä v takom malom národe, ako je slovenský“, našiel príčinu v nezrelosti slovenských pomerov. Oslabenie pôvodnej tvorby dával do súvisu s dobovo presadzovanou ideou jednotného česko-slovenského jazyka, pretože ak je národný organizmus zameraný na boj o ideové oprávnenie svojho uplatnenia, nie je doba na pokojnú tvorbu. Obdobie po vzniku 1. Československej republiky označil za obdobie plánovitého nechápania slovenských literárnych záujmov. Upozornil tiež na absenciu podpory „dať prácu“

37 –s. [RÁZUS, Martin]: Poznámky. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 25 (26. 3. 1925), s. 2.

38 RÁZUS, Martin: Poznámky literárne i politické. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 42 (24. 5. 1925), s. 1.

39 RÁZUS, Martin: Myšlienky nad hrobom slovenského spisovateľa. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 83 (30. 5. 1928), s. 1.

40 RÁZUS, Martin: Naša súčasná literatúra. In: *Národné noviny*, roč. 61, 1930, č. 131 (5. 11. 1930), s. 1.

41 RÁZUS, Martin: Majstrom pera. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 32 (19. 4. 1925), s. 1; RÁZUS, Martin: Ilju Ehrenburgovi. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 120 (14. 10. 1928), s. 2. Na Erenburgove kritické dojmy zo Slovenska publikované knižne reagoval krátko predtým polemickou statou RÁZUS, Martin: Propaganda. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 118 (10. 10. 1928), s. 2.

42 RÁZUS, Martin: Myšlienky nad hrobom slovenského spisovateľa. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 83 (30. 5. 1928), s. 1.

43 Tamže.

44 Tamže.

45 RÁZUS, Martin: O možnostiach rozvoja slovenskej literatúry. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 9 (29. 1. 1925), s. 1.

326 slovenským spisovateľom a na ich existenčné problémy. Okrem toho kritizoval, že aj literárne diela sa stali súčasťou stranícko-politického a protislovenského boja, pričom hodnotový chaos spôsobil, že „jedni hľadajú východisko v literárnom internacionalizme, druhí v istej tmenosti bóla, a tí tretí hádzu zas iba zdrapy rozorvanej a sklamanej duše na chudobný oltár slovenského literárneho umenia“. Za nepriaznivú pre rozvoj literatúry označil i celkovú spoločenskú atmosféru.

V rovnakej línii uvažovania pokračoval v roku 1930 v článku *Naša súčasná literatúra*, v ktorom bilancoval stav poprevratovej slovenskej literatúry.⁴⁶ Základom jeho úvahy bolo protipostavenie predprevratovej a poprevratovej situácie, pričom apeloval na odlišnosť idealizmu, zaujatia pre literatúru a silu „národného motívu“ u spisovateľov minulých a súčasných čias. V tomto porovnaní síce vyzdvihol autorov z minulosti, pretože vtedy mali Slováci „v pravom slova zmysle národnú literatúru“, ale budúcnosť vidí pozitívne: v literatúre nastupujúcej generácie totiž identifikoval „novú vlnu literárnej tvorby, čo kypí slovenským bóľom a slovenskou životnou túhou“, čím táto generácia záslužne „vstupuje do frontu vedľa svojich otcov“. Rázus však nijako nekonkretizuje, neuvádza mená spisovateľov ani názvy diel, ktoré v ňom takúto nádej vzbudili. Namiesto toho kritizuje slovenský „obdiv Moskvy“ a upozorňuje na „básnický nezmysel“ Majakovského revolučnej poémy 150 000 000. V článku sa tiež znova vyslovil k téme napodobňovania cudzích vzorov a internacionalizmu v literatúre, ktoré opakovane odmietol: „Imitáciou a internacionalizmom pracovala by naša literárna garda najistejšie na svojom sebazničení.“ V závere – prostredníctvom funkčného vymedzenia spisovateľskej činnosti „nielen duševne sa vyžiť, lež i chrániť, liečiť a otužovať [národný organizmus, dopln. D. H.] v existenčnom boji“ – dochádza k pojmu „slovenská národná literatúra“.

Rázusovo myslenie o literatúre konzistentne zapadá do jeho ideologickej koncepcie slovenského nacionalizmu. Literatúra mala v jeho ponímaní morálnu, sociálnu a politickú funkciu, takže noetická hodnota diela akoby prevýšila jeho autonómnu estetickú hodnotu. V kontexte procesov utvárania modernej slovenskej literatúry dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia boli jeho názory súčasťou vnútoliterárneho napätia medzi tradicionalizmom a modernizmom. Rázus neponúkol nový estetický koncept, iba na nové podmienky aktualizoval starší, v slovenskom kultúrnom prostredí etablovaný romanticko-idealistický konštrukt o národnej reprezentatívnosti a hodnotovej jedinečnosti a špecifickosti slovenskej literatúry. V dobovej situácii literárneho prevrstvovania a diferencovania predstavoval antimodernistický prvok, so znakmi uzavretosti, statickosti a neinovatívnosti.

Štúdia vznikla ako súčasť kolektívneho grantového projektu VEGA 2/0033/16 *Modernizmus v slovenskej literatúre (1900 – 1948). Podoby, tendencie, aspekty*. Vedúci riešiteľ Mgr. Michal Habaj, PhD. (doba riešenia 2016 – 2019).

Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobné fondy: Martin Rázus, Ján Smrek, Andrej Mráz, Štefan Krčméry

Pramene

- BUJNÁK, Pavel: Poskytuje nám naša poprevratová literatúra niečo potešujúceho? In: *Prúdy*, roč. 9, 1925, č. 1, s. 44 – 48.
- CLEMENTIS, Vladimír: Kapitoly o nás. In: *Mladé Slovensko*, roč. 5, 1923, č. 3, s. 68 – 69.
- KRČMÉRY, Štefan: Literárne snahy slovenské. In: *Nový rod*, roč. 4, 1924/1925, č. 6 (február 1925), s. 197 – 201.
- Kto je Don Quijotom? In: *Národné noviny*, roč. 62, 1931, č. 130 (7. 11. 1931), s. 1.
- NOVOMESKÝ, Ladislav: *Manifesty a protesty. Publicistika. Zväzok III. 1924 – 1937*. Bratislava : Nakladateľstvo Epoque, 1970.
- NOVOMESKÝ, Ladislav: Prepáči mi Martin Rázus... In: *Mladé Slovensko*, roč. 7, 1925, č. 3.
- RÁZUS, Martin: Ešte o tom západníctve. In: *Národné noviny*, roč. 57, 1926, č. 93 (25. 4. 1926), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Filozofický základ slovenského nacionalizmu. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 31 (11. 3. 1928), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Ilju Ehrenburgovi. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 120 (14. 10. 1928), s. 2.
- RÁZUS, Martin: Majstrom pera. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 32 (19. 4. 1925), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Myšlienky nad hrobom slovenského spisovateľa. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 83 (30. 5. 1928), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Naša súčasná literatúra. In: *Národné noviny*, roč. 61, 1930, č. 131 (5. 11. 1930), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Nová Amerika. In: *Národné noviny*, roč. 55, 1924, č. 62 (7. 8. 1924), s. 1 – 2.
- RÁZUS, Martin: O možnostiach rozvoja slovenskej literatúry. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 9 (29. 1. 1925), s. 1.
- s. [RÁZUS, Martin]: Poznámky. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 25 (26. 3. 1925), s. 2.
- RÁZUS, Martin: Poznámky literárne i politické. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 42 (24. 5. 1925), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Predstava a skutočnosť. In: *Národné noviny*, roč. 56, 1925, č. 10 (1. 2. 1925), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Propaganda. In: *Národné noviny*, roč. 59, 1928, č. 118 (10. 10. 1928), s. 2.
- RÁZUS, Martin: Rozkladné a vzdorné sily v našom národnom organizme. In: *Národné noviny*, roč. 58, 1927, č. 147 (21. 9. 1927), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Slovenské národovectvo. In: *Národné noviny*, roč. 55, 1924, č. 78 (5. 10. 1924), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Slovenské umenie. In: *Národné noviny*, roč. 54, 1923, č. 83 (18. 10. 1923), s. 2.
- RÁZUS, Martin: Šetrite plameň. In: *Živena*, roč. 9, 1918, č. 1, s. 2.
- RÁZUS, Martin: Už i pokrokovosť? In: *Národné noviny*, roč. 57, 1926, č. 40 (19. 2. 1926), s. 1.
- RÁZUS, Martin: Západnícka pokrokovosť. In: *Národné noviny*, roč. 57, 1926, č. 82 (13. 4. 1926), s. 1.
- ŠKULTÉTY, Jozef: Veľká mýľka. In: *Slovenské pohľady*, roč. 39, 1923, č. 1, s. 53 – 61.
- Záhrebský Obzor o Martinovi Rázusovi. In: *Národné noviny*, roč. 55, 1924, č. 89 (13. 11. 1924), s. 1.

328 **Literatúra**

- DRUG, Štefan: Lavica a Martin Rázus. Trocha disharmónie, a možno ani nie. In: *Literárny archív* 29/30. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 348 – 353.
- GAĽRIK, Michal: *Martin Rázus. Osobnosť a dielo. I. (1888 – 1923)*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998.
- GAĽRIK, Michal: *Martin Rázus. Osobnosť a dielo. II. (1923 – 1937)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000.
- GAĽRIK, Michal: *Próza Slovenskej moderny*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993.
- GLUCHMAN, Vasil: Filozofia (etika) života Martina Rázusa. In: *Filozofia*, roč. 63, 2008, č. 10, s. 901 – 913.
- HUDEK, Adam: Národná otázka v myslení prvej generácie slovenských komunistických intelektuálov. In: OSYKOVÁ, Linda – HANULA, Matej (eds.): *Ideológia naprieč hranicami. Myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2015, s. 51 – 68.
- JURÍČEK, Ján: *Martin Rázus – básnik a politika*. Bratislava : Stimul, 1993.
- KAMENEC, Ivan: *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, 2009.
- MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.
- MONCMANOVÁ, Ľubica: Martin Rázus o sebe a o svojom diele. List Martina Rázusa Stanislavovi Mečiarovi. In: *Knižnica*, roč. 10, 2009, č. 9, s. 52 – 54.
- PEKNÍK, Miroslav (ed.): *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : Veda, 2008.
- ROGUĽOVÁ, Jaroslava: K biografii Martina Rázusa. In: FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.): *Biografia a historiografia. Slovenský, český a francúzsky pohľad*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2012, s. 175 – 188.
- ROGUĽOVÁ, Jaroslava: Martin Rázus a analýza politicko-ideologických prúdov v medzivojnovom období. In: PEKNÍK, Miroslav (ed.): *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : Veda, 2008, s. 100 – 115.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *150 rokov slovenskej lyriky*. Bratislava : Tatran, 1971.
- TARANENKOVÁ, Ivana: *Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa*. Bratislava : Ars Poetica, 2010.
- VÁŠŠ, Martin: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011.

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: Dana.Huckova@savba.sk